

Міністерство освіти і науки України
Полтавський державний аграрний університет
Кафедра геоматики, землеустрою та планування територій
Полтавський відділ Українського географічного товариства

**ПРОСТІР ЕКОНОМІЧНОЇ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ:
НАУКОМЕТРИЧНИЙ ОГЛЯД ТА
АНОТОВАНИЙ ПОКАЖЧИК
ДИСЕРТАЦІЙ**

Наукове видання

Полтава – 2024

**Ministry of education and science of Ukraine
Poltava State Agrarian University
Department of geomatics, land management and territory planning
Department of Poltava Ukrainian geographic society**

**SPACE OF ECONOMIC AND SOCIAL
GEOGRAPHY IN UKRAINE:
SCIENTOMETRIC REVIEW AND
ANNOTATED INDEX OF THESES**

Research publication

Poltava – 2024

УДК 911.3(477):001.32
ББК 60.522.14(4Укр)
Ш 31

Рецензенти:

Запотоцький Сергій Петрович, доктор географічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, декан географічного факультету, професор кафедри економічної та соціальної географії)

Заячук Мирослав Дмитрович, доктор географічних наук, доцент (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, декан географічного факультету)

Кузишин Андрій Васильович, доктор географічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка), декан географічного факультету, професор кафедри географії України та туризму)

Шевчук С. М.

Ш 37 Простір економічної та соціальної географії в Україні: наукометричний огляд та анотований показник дисертацій: Наукове видання / Уклад. та ред. С. М. Шевчук. Полтава: Швидкодрук, 2024. 306 с.

Видання присвячене аналізу динаміки наукового потенціалу економічної та соціальної географії в Україні. Здійснено системний наукометричний опис особливостей її функціонування на основі дисертаційного масиву (1936–2021 рр.); 750 дисертацій (97 – докторських і 653 кандидатських). Результати проведеного дослідження істотно розширюють відомості про об'єктно-предметну сферу суспільної географії, дають змогу оцінити внесок конкретних наукових шкіл, з'ясувати її сучасний стан, визначити ступінь випрцювання теоретико-методологічних засад, виявити перспективні напрями розвитку. Такий підхід уможливив представлення суспільної географії не лише через друковані праці, а й через науково-методичні підходи репрезентовані різними науковими школами. Уміщено анотований каталог дисертацій означеного періоду за спеціальністю «Економічна та соціальна географія» виконаних в Україні українськими та зарубіжними вченими.

Видання адресоване фахівцям у галузі суспільної географії, викладачам, здобувачам освіти та всім, хто цікавиться проблемами географічної науки в Україні.

© С. М. Шевчук
© Швидкодрук

Зміст

Передмова	5
Підготовка та захисти дисертацій з економічної та соціальної географії	9
Наукометричний аналіз дисертацій із економічної та соціальної географії	21
Доктори та кандидати наук (за роком захисту дисертацій)	31
Розподіл наукових кадрів суспільної географії в Україні за науковими керівниками (консультантами) дисертацій	38
Анотований покажчик дисертацій	74
Література	304

**Пам'яті Учителя, академіка
Ярослава Богдановича Олійника
(1952 – 2020)**

Передмова

У 2021 р. в Україні відбувся остаточний перехід від традиційної моделі підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Водночас усвідомлення важливості ролі географічної науки і освіти як запоруки Перемоги України, її подальшого соціально-економічного розвитку в умовах повоєнної побудови національного господарства, забезпечення економічної і політичної стабільності й екологічної безпеки у майбутньому, гідного утвердження України у глобальній світовій спільноті знову вимагає акцентувати увагу на її можливостях у реалізації цих стратегічних завдань українського державотворення. Все це зобов'язує нас різноаспектно вивчити функціональні вияви попереднього етапу розвитку науки, провести наукометричний аналіз дисертаційного фонду суспільної географії в Україні за 1936–2021 рр.

Наше дослідження є спробою всебічного аналізу дисертацій із економічної та соціальної географії, виконаних в Україні упродовж ХХ – поч. ХХІ ст. Із цією метою використано матеріали дисертаційних робіт (власне дисертації, автореферати, архівні матеріали із захисту дисертацій) наукових спеціальностей суспільної географії в різних варіантах її існування: «економічна географія», «економічна географія СРСР», «економічна географія зарубіжних країн», «економічна та соціальна географія». При цьому розглянуто дисертації, виконані українськими вченими на території України чи поза її межами, а також іноземними здобувачами під керівництвом учених з України. Місце захисту дисертацій до уваги ми не брали. Ураховуючи особливості підготовки наукових кадрів в Україні, а також той факт, що в 1940-х – на поч. 1950-х рр. за результатами захистів дисертацій по спеціальності «економічна географія» присуджували також науковий ступінь в галузі економічних наук, дослідження охопило тематику захищених дисертаційних робіт не лише в галузі географічних наук, але й економічних. Разом з тим, ряд відомих учених, і навіть її лідерів уже другої пол. ХХ ст., захищаючи дисертації із суспільно-географічної тематики, також здобували науковий ступінь у сфері економічних наук. Отже, ми включили до огляду й результати досліджень докторів економічних наук, зокрема тих, які були або кандидатами географічних наук, або тема їхніх дисертацій стосувалася суспільної географії, або ж вони створили власні суспільно-географічні наукові школи.

У формуванні суспільної географії в Україні були лише окремі спроби аналізу її дисертаційного фонду. Зокрема, окрему публікацію, присвячену цьому питанню, було вміщено в «Українському географічному журналі». У колективному дослідженні «Географічна наука в Національній академії наук України», наведено тематику дисертацій зі спеціальності «економічна та соціальна географія» захищених в Інституті географії НАНУ з 1978 до 2008 р. Спроби висвітлити науковий потенціал суспільної географії України також представлено у працях О. Краснопольського та С. Пугача. У 2006 р. Н. Краснопольська захистила дисертацію присвячену аналізу наукового потенціалу географічної науки України. У 2015 р. було опубліковано наше дослідження «Комплексний аналіз дисертаційних робіт із суспільної географії в Україні (1936–2012 рр.)».

Джерельну базу наших пошуків склали матеріали архівних особових справ здобувачів наукових ступенів 1930–60-х рр. (Інститут архівознавства НБУ імені В.І. Вернадського, ф. 360; Державний архів міста Києва, ф. 1246) та автореферати дисертацій починаючи з 1948 р. (перші автореферати з економічної географії в УРСР були видрукувані в 1949 р.: О. Томчук «Полтавська область: економіко-географічна характеристика», М. Русаков «Дрогобицька область УРСР: досвід економіко-географічної характеристики», І. Кугукало «Рівненська область УРСР (економіко-географічна характеристика)», Л. Корецький «Волинська область УРСР: економіко-географічна характеристика»), більшість із яких зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотеці Інституту географії НАНУ. Ці матеріали є цінним джерелом таких відомостей: тема, місце підготовки дисертації, науковий керівник (консультант), основні результати дослідження. Кожна атестаційна справа чи автореферат були детально розглянуті щодо встановлення напряму суспільно-географічної науки та здобутків дисертантів. Принагідно варто зауважити, що низка авторефератів дисертацій 1950-х рр. не містили інформації про наукових керівників здобувачів наукових ступенів, цю інформацію отримано у матеріалах атестаційних справ. Ми припускаємо, що через об'єктивні причини (відсутність відомостей у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Науковій бібліотеці імені М. Максимовича, Бібліотеці Інституту географії НАНУ чи архівних установах) окремі дисертації могли лишитися поза нашою увагою, однак їх кількість не може перевищувати 5 % від загального масиву опрацьованих матеріалів.

До джерельної бази дослідження також увійшли: література з проблем формування географії в Україні; література з історії науки та наукознавства; біобібліографічна література; література з теоретичних і прикладних проблем суспільної географії; нормативно-правові документи; збірники наукових праць та матеріали періодичних видань; матеріали конференцій і з'їздів тощо.

У Державному архіві міста Києва містяться фонди Київського університету з 1917 р. Зважаючи на предмет нашого дослідження, на особливу увагу заслуговують матеріали атестації наукових кадрів, з кінця 1940-х рр., коли Київський університет отримав право приймати до захисту дисертації. Фонд 1246 містить майже 60 атестаційних справ економіко-географів (дисертації, автореферати, відгуки про дисертації та автореферати, особові документи, стенограми) – здобувачів наукових ступенів І. Старовойтенка, О. Діброви, Г. Кривченка, М. Пістуна, І. Рибачка, М. Ігнатенка, Ю. Пітюренка, Я. Жупанського, В. Поповкіна, М. Крачила, І. Горленко, А. Степаненка, М. Фацевського та ін.

Особливу цінність для вивчення становлення академічної географічної науки становить комплекс архівних джерел Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Серед них виокремлюється група джерел, сформована установами АН УРСР з архівних фондів особового походження діячів науки, архівних фондів установ, що діяли в Україні і мали відношення до суспільно-географічної науки. Наступна група – це діловодні документи, що утворилися безпосередньо у результаті діяльності Академії наук і її установ. Значну наукову цінність має і група джерел, пов'язана з архівними фондами особового походження та біобібліографії учених.

Комплекс джерел Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Інституту архівознавства та Інституту рукопису) детально характеризує напрями досліджень, рівень забезпеченості, методи та способи їх проведення. Для дослідників розвитку географії в Україні цей комплекс джерел має особливе значення, зважаючи на

те, що вони до цього часу майже не залучені в науковий обіг. Цей факт пов'язаний із тривалим обмеженням доступу до архівних матеріалів, передовсім тих, які репрезентували академічні українознавчі студії 1920–30-х рр., а також із певною «непрестижністю» досліджень у сфері історії географії у наукових колах українських географів. Водночас саме у період 1920–30-х рр. було реалізовано низку вагомих досліджень у сфері суспільної географії, зроблено фундаментальні узагальнення, видано велику кількість літератури. Багато з них було в майбутньому вилучено із наукового обігу, зліквідовано установи, де проводилися дослідження, а вчених репресовано. Основний масив використаних документів являє собою сукупність ділових документів українознавчих установ, ліквідованих у 1934 р., – установ, які представляли природничі й соціально-економічні науки.

Найбільшим та унікальним за своїм складом і змістом комплекс джерел з історії академічної науки в Україні від 1918 р. володіє архівний фонд Інституту рукопису (ф. 10), основну частку якого становлять документи ліквідованих установ. З позицій дослідження суспільної географії в Україні виняткову наукову цінність мають документи Соціально-економічного відділу (циклу) та його установ (спр. №№ 231–1449), з-поміж яких варто виокремити документи, що стосуються списків друкованих праць співробітників, списки літератури до кандидатських дисертацій здобувачів наукових ступенів, списки друкованих джерел, покажчики літератури для розробки окремих тем. Серед документів, що репрезентують функціонування Економічного циклу, увагу привертають матеріали, що стосуються роботи Комісії по вивченню народного господарства України, створеної в 1921 р. під керівництвом акад. К. Воблого; матеріали Комісії по вивченню території Дніпрельстану; Комісії для складання історично-географічного словника української землі; Комісії порайонного дослідження території України; Комісії для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху, які містять біобібліографічні матеріали про відомих діячів географічної науки, що готувалися для Української радянської енциклопедії.

В Інституті архівознавства знаходяться фонди Інституту економіки АН УРСР, що також містять особові справи українських економіко-географів 1940–50-х рр. (ф. 360). Особові фонди П. Першина (ф. 20), О. Шліхтера (ф. 191), Л. Яснопольського (ф. 2) крім особистої інформації репрезентують важливі відомості з питань загальних проблем і тенденцій розвитку української суспільно-географічної науки в 1940–50-х рр. Окрему увагу ф. 360 «Інститут економіки АН УРСР» привертають матеріали до захисту дисертацій з економічної географії в Інституті економіки упродовж 1940–60-х рр., які вміщують особові дані про здобувачів, інформацію про саму дисертацію, представлені автореферати дисертацій, відгуки про них, стенограми засідань із захисту дисертацій тощо.

Спеціальну групу джерел для проведення наукометричного аналізу, розвитку наукових шкіл в суспільній географії України становлять автореферати, а в окремих випадках дисертації із суспільної географії захищені упродовж 1936–2021 рр. Ці джерела є базовим матеріалом для аналізу тематики наукових шкіл та їхньої еволюції упродовж минулого століття. Дисертації є очевидним показником зв'язку між здобувачем наукового ступеня та його науковим керівником, тема дисертації зазвичай перебуває у площині наукової програми керівника. Аналіз масиву дисертацій із суспільної географії з метою вивчення наукових шкіл пояснюється такими аспектами: вибір теми дисертації зазвичай пов'язаний із розробкою науково-дослідної програми школи; саме дисертації підлягають ретельному аналізу на предмет актуальності та

наявності наукової новизни; дисертації містять детальний опис методики й результатів проведення дослідження; переважна більшість дисертацій є неопублікованими результатами досліджень, а тому рідко стають об'єктами аналізу, посилянь тощо.

Сподіваємося, що зростання інтересу до проблем розвитку наукового потенціалу вітчизняної суспільної географії стане одним із поштовхів утвердження географічної науки в українському суспільстві. Автор щиро вдячний рецензентам – д.геогр.н., проф. Сергію Запотоцькому, д.геогр.н., доц. Мирославу Заячуку, д.геогр.н., проф. Андрію Кузишину за висловлені побажання щодо удосконалення структури і змісту цього видання.

Адреса для листування: 36003, м. Полтава, вул. Г. Сковороди 1/3, Полтавський державний аграрний університет, кафедра геоматики, землеустрою та планування території; E-mail – serhii.shevchuk@pdaui.edu.ua